

ПИТАННЯ ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА ЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ

В.М. ГЕЄЦЬ,
академік НАН України

Стан економіки та перспективи її розвитку досить давно не обговорювалися на академічному зібранні такого рівня. Я хотів би дати кілька узагальнених пояснень для сприйняття тих висновків, які будуть зроблені в другій частині мого виступу.

Передовсім слід зауважити, що опрацьовуючи такі масштабні проблеми, як розвиток вітчизняної енергетики, ми маємо виходити з того, що економіка України — це економіка, якій притаманні дві винятково важливі ознаки: вона водночас і мала, і відкрита. Ці дві характеристики стану економіки багато в чому змінюють стратегію вирішення більшості завдань, які стоять перед країною.

Мала економіка окремої країни означає, що вона не може своїм розвитком істотно вплинути на економіку навколишніх країн і глобального світу загалом. Така характерна ознака є надзвичайно важливою для розуміння стану справ в економіці і причин, котрі його зумовили, що необхідно для досягнення дієвості економічної політики.

Відкрита економіка — це така, де значна частина економічних процесів зазнає впливу тих трансформацій, які відбуваються в навколишньому економічному середовищі. Особливо це властиво Україні, оскільки її зовнішньоторговельний оборот перевищує величину річного обсягу ВВП. За цим показником вона входить до кола найбільш відкритих країн світу. Це означає, що ті процеси, які відбуваються в навколишньому світі, передусім через зовнішньоторговельні відносини, неодмінно імпортуються в Україну, особливо в тій частині, де є відповідна взає-

мопов'язаність соціально-економічних і науково-технічних проблем.

Наступним дуже важливим фактором для означення майбутнього взаємопов'язаного розвитку економіки й енергетики є оцінка сучасної економічної ситуації. Відомо, що п'ять років поспіль (2000—2004) спостерігалось динамічне економічне зростання і складалось враження, що це триватиме досить довго.

Можна засвідчити, що справді таке зростання могло б тривати і в 2006 році, але від 2004-го, особливо з його другої половини, український політикум змінив економічну модель розвитку. Що мається на увазі?

Економічне зростання 2000 року почалося з так званого **відновлювального**, що завжди буває після серйозних криз. Таке зростання забезпечується насамперед потужностями, матеріальними і трудовими ресурсами, які вивільняються під час кризи. В цей період використовують саме зазначені ресурси, без істотних капіталовкладень. На тлі попередніх кризових років таке зростання відбувалось без особливого напруження, а результат досягався за рахунок економічного ефекту від залучення вільних ресурсів. У підсумку, протягом двох–трьох років, спостерігалось економічне піднесення. В Україні воно було підсилене зовнішнім кон'юнктурним ефектом, а тому перейшло в інвестиційно залежне. Таким чином, протягом останніх п'яти років ми мали досить значні показники і в співвідношенні зростання економіки, і в збільшенні інвестицій. Саме інвестиції у середньому в 2–2,5 раза перевищували динаміку зростання ВВП.

На цьому тлі, під впливом політичних мотивів (президентські вибори), у другій половині 2004 року почався прискорений перехід до «споживчої» моделі розвитку економіки, що, фактично, визначила офіційну переорієнтацію макроекономічних процесів: необґрунтоване підвищення показників рівня життя населення завдяки перерозподілу відповідних ресурсів, які були на той час.

Це сприяло динамічному зростанню платоспроможного попиту населення. Загалом темпи збільшення доходів українців, особливо в 2005 р., перевищували темпи економічного зростання більш як у 10 разів. Це абсолютно несумірний результат з огляду на можливість і ресурси, що формувалися в економіці.

Таку модель ми мали не тільки в 2005 р., вона закладена і на 2006-й, оскільки прийнятий бюджет зорієнтований саме на підтримку відповідних тенденцій 2005 р.

У чому полягає проблемність ситуації?

У тому, що вказані процеси пов'язані одночасно з необхідною подальшою лібералізацією і змінами в економіці, особливо в секторі енергетики.

Тільки один красномовний факт. На нашому зібранні вже прозвучала теза про те, що навіть у Росії ціни на закупівлю енергоносіїв, зокрема газу, вищі, ніж у нас. Це характерно і для Білорусі, де нині газ коштує понад 80 доларів за 1000 кубічних метрів.

Ми стоїмо на порозі подальшої лібералізації внутрішніх цін. Питання тільки в тому, яким чином відбуватиметься цей процес: еволюційно, протягом певного періоду, чи швидко, як це сьогодні проглядається, тобто раптово змінюватимуться ціни на газ.

Отже, процес подальшої лібералізації економіки за рахунок змін у цінній політиці щодо ринків енергоресурсів та електроенергії, які водночас взаємопов'язані з нашими міжнародними відносинами і необхідністю змін усередині країни, є логічним. Але це матиме досить серйозні наслідки — як позитивні, так і, можливо, негативні. Чому? Бо досвід останніх 10–15 років показав, що по-

при зміні економічних засад, структурні трансформації, задля чого, власне, і розгорталися всі реформи на початку 90-х років, в Україні відбуваються надзвичайно повільно.

Сьогодні розглядаються перспективи розвитку енергетики до 2030 року, і це хороший документ. Але є величезний сумнів щодо його виконання. Тільки один приклад. Щоб реалізувати цю стратегію, необхідно щорічно вкладати в енергетику до 6 млрд доларів США. Гадаю, аудиторія настільки професійна, що розуміє: реально виділити такі кошти, принаймні сьогодні, неможливо.

На парламентських слуханнях й інших обговореннях ми неодноразово наголошували, що таку стратегію неможливо зреалізувати, якщо в економіці не відбуватимуться структурні трансформації. Вони абсолютно необхідні, без них для України не проглядаються чіткі та серйозні перспективи економічного розвитку. Чому? Тому що економічного зростання впродовж попередніх п'яти років було досягнуто здебільшого за рахунок тих видів діяльності, де спостерігався швидкий обіг капіталу і де значну роль відігравав капітал, зокрема іноземних інвесторів, які технологічно переозброювали ці види виробництва. Разом з тим асортимент споживчого призначення, особливо високотехнологічних товарів, доповнювався з країн Заходу. В результаті утворився баланс економічних інтересів. Але на цьому шляху економіка не може тривалий період зростати. Враховуючи наші структурні диспропорції та ступінь індустріалізації, вона має йти далі. Нарощувати передусім технологічний рівень, а не розвивати всі капіталомісткі галузі, де ступінь зношеності основних виробничих фондів, приміром, в енергетиці, металургії, аграрному секторі, транспорті тощо, є надзвичайно високим.

Провести повномасштабну реструктуризацію економіки України так, щоб вона зберегла свою спеціалізацію і перейшла на новий щабель технологічного розвитку, **неможливо**. Це ми маємо запам'ятати раз і назавжди. А від

цього залежать і напрямок, і рівень розвитку наших науково-технічних і фундаментальних знань, які можуть бути пов'язані, щонайперше, з процесом структурних трансформацій. Такі зміни відбуватимуться у тих галузях економіки і сферах наукової діяльності, де є фінансове забезпечення і де адекватно реагують на ці трансформації. Останнє принципово важливе для нашого майбутнього.

Якщо після лібералізації цін, скажімо, на газ, відбудеться масова реструктуризація виробництва, то і бізнес, і держава вкладуть кошти туди, де є нові технологічні рішення. Для них неважливо, які з них будуть ефективніші — вітчизняні чи зарубіжні, бо бізнес, коли йдеться про «життя чи смерть», не чекатиме, йому треба буде виживати, отже, технологічно оновлюватися.

Ще один аспект, на якому я хотів би акцентувати. Він пов'язаний з нашою енергозалежністю і технологічною реструктуризацією економіки, що є нагальним завданням. Зміни у розвитку енергетики як окремої галузі не реалізуються самі по собі, якщо не відбудеться паралельних трансформацій в інших, найбільш енергоємних галузях, особливо тих, які забезпечують надходження доходів від зовнішньоекономічної діяльності. Відомо, що це насамперед хімія та металургія.

Розрахунки, зроблені в Міністерстві економіки України і науковцями нашого інституту, так чи інакше підтверджують: у разі ціни на газ понад 100 доларів США за 1000 кубічних метрів хімічна галузь стає збитковою. Це стосується і металургії, хоча запас міцності тут дещо вищий, але не принципово інший.

Залишаються три варіанти: або підтримати ці підприємства фінансово з коштів бюджету; або їх закрити; або швидкими темпами реструктуризувати.

І навіть попри те, що підвищення цін може відбуватися поступово, протягом двох—трьох років, ми маємо розуміти: реструктуризувати ці галузі і види діяльності за рахунок власних коштів і ресурсів за цей час неможливо. До яких висновків це спонукає?

Якщо не станеться масового занепаду, а таке теж можливо, то почнеться масова боротьба за нові технології на тих виробництвах, які усвідомлюють свої перспективи і ступінь реальних загроз. У результаті ми відчуємо водночас тиск з боку зовнішніх інвесторів та їх новітніх технологій, що вже сьогодні можуть прийти в Україну. І зовсім не обов'язково, підкреслюю, використовуватимуться ті технологічні надбання, які є у нас.

Якщо ми виявимося нездатними адекватно відповідати своїми технологіями викликам цін, економічним ефектам, які можна отримати від упровадження вітчизняних інновацій, то нові технологічні рішення будуть завезені й неодмінно використані. Але в результаті контроль над цим бізнесом буде вже не українським, а наша технологічна залежність стане масовою.

Для порівняльної оцінки наслідків такої залежності наведу негативний приклад з досвіду Канади, яка спробувала реструктуризувати свою економіку шляхом входження до Північноамериканської зони вільної торгівлі, сподіваючись, що таку функцію виконують транснаціональні корпорації (ТНК). Під час створення цієї зони передбачалося, що ТНК, які володіють новітніми технологіями, зможуть упровадити їх в економіку Канади.

У певній частині це почало здійснюватися. Але внаслідок реструктуризації на підприємствах Канади постало питання про згортання науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, оскільки вони, фактично, були вже виконані іноземними дослідниками. Власне, технології передавалися «під ключ». З часом така тенденція могла призвести до згортання не тільки конструкторських робіт, а й діяльності багатьох інженерних служб, які мають забезпечувати їхній розвиток. У цьому випадку підприємства країни опинилися у повній залежності від імпорту технологій, що давало змогу ТНК отримувати технологічну ренту. В ході таких перетворень Канада змушена була терміново відбудувати власну інноваційну систему, щоб

стати рівноправним учасником світового технологічного розподілу праці.

Сьогодні вже є приклади такого проникнення зарубіжних технологій у нашу країну. Подальша приватизація з участю іноземного великого капіталу досить швидко і масово приведе в Україну ТНК, які багато в чому будуть потужніші навіть за національний уряд. Таких прикладів у світі вдосталь, хоча вони не афішуються. Імпортуються технології, нове виробництво, але вони зупиняють власну науково-дослідну, конструкторську, навіть, певною мірою, інженерну діяльність. Саме тому на перспективних підприємствах, особливо враховуючи, що в Україні почав інтенсивно формуватися власний великий бізнес, важливо оновлювати виробництво на основі національних технологічних надбань, але для цього мають бути певні складники. Передусім — це умови, які спонукають бізнес до такого оновлення. Створити їх — завдання нашого уряду. По-друге, стимулювати національні кадри і впроваджувати технології, які здатні зреалізувати ці трансформації. Адже у протилежному випадку запрацює ідеологія: не слід розвивати на території певної країни те, що можна привезти з іншої. В результаті протягом 3–5 років, тобто досить швидко, країна стає **технологічно залежною**, з усіма загрозами, що проявилися у Канаді, яка терміново, за участю уряду, змінювала ситуацію. Але це ж високорозвинена країна, і вона змушена була приймати кардинальні рішення. Для України це набагато важливіше і складніше. Попереду у нас — активна боротьба за формування власної інноваційної системи, котра б забезпечила національний технологічний розвиток і його відновлення там, де сформувалася технологічна залежність. Лише за цієї умови Україна стане рівноправним учасником міжнародних об'єднань.

Аналізуючи процеси, що відбуваються у нашій економіці, а також враховуючи необхідність її лібералізації, обмежені можливості підтримки економічної діяльності з боку держави, бачимо, що знову закладається

споживча модель. Отже, можна стверджувати: **боротьба з нашими зарубіжними конкурентами загостриться досить швидко на тих виробництвах, які боротимуться за самозбереження та подальший розвиток.** Важливий висновок у цій частині такий. Там, де ми не зможемо адекватно реструктуризувати виробництво, втратимо чимало підприємств, вони просто збанкрутують, а там, де виробництва будуть збережені і розвиватимуться, виникне надзвичайно жорстка конкуренція: від фундаментальної науки до технологічних розробок, які можуть виконуватися іноземними компаніями. Є, щоправда, такий ефект, як партнерство, але тиск зовнішньої конкуренції обов'язково буде, і це досить серйозно загрожує не тільки науці, що супроводжує енергетичний комплекс, а й окремим видам наукової діяльності, які пов'язані з пріоритетними галузями нашої економіки.

Сьогодні не раз звучала теза, що слід збільшувати власний видобуток енергетичних ресурсів. Це правильно, але ще раз наголошую: за тих масштабів цін, які склалися і є у наших сусідів, навіть попри те, що ми можемо підвищити рівень забезпеченості енергоресурсами за рахунок тих чи інших енергетичних запасів, без масштабної реструктуризації втримати тривалий час обмежені ціни на енергоносії нам не вдасться. І приклад Росії та Білорусі свідчить: ціни зростатимуть набагато швидше, ніж це спостерігалось досі. Нині і Вірменія вже купує енергетичні ресурси за набагато вищими цінами.

Чим далі ми будемо використовувати механізм стримування цін, тим більше відставатимемо технологічно. І тим більше зможуть збагачуватися ті монопольні структури, які контролюють ці види діяльності, бо вони присвоюють утворювану там ренту.

Таким чином, ні з економічного погляду, ні з огляду на необхідність серйозної структурної перебудови економіки залишатися в існуючому масштабі цін сьогодні недоцільно. Але важливо, щоб цей процес був запущений в еволюційній послідовності, оскільки шоківі

дії можуть призвести до серйозних негараздів, з політичною та соціальною невизначеністю наслідків.

Процеси реструктуризації економіки проявлятимуться від одного до п'яти років. За цей період можуть і мають сформуватися інституційні, фінансові та інші механізми, що забезпечать внутрішню застрахованість хоча б від певної технологічної залежності. Це дасть можливість адекватно налагодити зовнішню торгівлю високотехнологічними товарами, тобто імпорт покривати відповідним експортом. Однак не виключено, що реструктуризація економіки відбуватиметься досить повільно, як це спостерігалось у попереднє десятиліття, коли зовнішній попит на товари нашого експорту гальмував зазначені трансформації в економіці. Саме тому під впливом насамперед зовнішнього чинника в окремі роки цього десятиліття на металургію та металообробку припадало понад 50% усього промислового виробництва, що за світовими вимірами відповідає середині ХХ століття. Такі процеси можуть зреалізуватися внаслідок зовнішніх шоків і в подальшому, і тоді нам не вдасться реструктуризувати економіку, отож, поступово перетворимося на країну, що залежить від використання тих природних ресурсів, які є на її території. Це не означає, що технологічно нові види діяльності не сформуються. Але економічний механізм складається

ся таким чином, що за технологічну ренту ми будемо розраховуватися природною рентою, тобто високорозвинені країни отримуватимуть технологічну ренту, а нам залишиться лише використовувати природний потенціал. Враховуючи сказане, я ще раз наголошую: перед нами постає завдання на найближчі три — максимум п'ять років дати адекватну відповідь на взаємопов'язані аспекти розвитку. І поштовхом до цього стало зростання цін на енергоносії.

Зауважу, що характер процесів, які можуть реалізуватися, є набагато боліснішим, ніж навіть те, що ми пережили 10 років тому. Чому? Тому що це зміна структури, і необхідність цього постала не тільки перед економікою, а й перед нами всіма. За таких умов рівень безробіття в країні сягне 15—20%, що неодмінно загострить соціальні проблеми, збільшить міграцію населення в інші країни, де відчувається дефіцит робочої сили. Без прискореної модернізації для України можуть настати не кращі часи її розвитку. Хочу побажати всім нам успіхів, щоб пережити ту серйозну трансформацію, яка вже розпочалася, але не шляхом копіювання, а створення нових технологій, що мобілізують і нас, науковців, і все населення країни. За таких умов воно швидко зрозуміє, що досягти успіху в житті можна, лише спираючись на високу кваліфікацію, а не на протекціонізм чи «родинні» стосунки.

СЬОГОДЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ЯДЕРНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

І.М. НЕКЛЮДОВ,
академік-секретар Відділення ядерної фізики
та енергетики НАН України

За оцінками Міжнародного енергетичного агентства споживання енергії у світі впродовж останніх 30 років зростало зі швидкістю понад 3% на рік. Приріст народонаселення (до 2% на рік) і темпи економічного

розвитку у ХХІ ст. зумовлять збільшення обсягів світового виробництва продукції у 3—5 разів до 2050 р. і в 10—15 — до 2100 року. А це потребуватиме нарощення енергозабезпечення у 3—5 разів.